

## K OTÁZKE SPOLOČENSKÉHO A MYŠLIENKOVÉHO POKROKU

(Zo základnej problematiky historického materializmu)

ANDREJ SIRÁCKY, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

SIRÁCKY, A.: On the Question of Social and Ideologic Progress. *Filozofia* 35, 1980, No. 6, p. 575—600

In this extensive paper the author deals with problems of social and ideologic progress. After an introductory part and a short retrospective he investigates thoroughly into the problem of criteria of social and ideologic progress. He refuses, hereby, a fuzzy concept of "change", development in general and he enumerates criteria of social and ideologic progress.

In the historical-social process the social and theoretical "reality" penetrate each other dialectically. In the objective process — in alternating formations, systems more and more active, conscious, programmatic activity of classes and masses asserts itself. The author also deals in detail with problems of social and ideologic situation under socialism. Having analysed ideologic progress he further investigates the role of criticism and self-criticism as important factors of social and ideologic progress, all in connection with the "general" model of progress.

### Úvod

Otázky spoločenského (sociálneho) pokroku súvisia s objektívnymi zákonmi historicko-spoločenského vývoja. To sú zákony historického materializmu, v duchu ktorých spoločenský (a s ním aj duchovný, myšlienkový) vývoj — pokrok — je determinovaný rozvojom materiálnej, ekonomickej základne. Zmeny, vývoj a spoločenský pokrok súvisia s otázkou „pohybu“ dejín, so zmenami v štruktúre a dynamike spoločenských javov a procesov. A v dialektickej väzbe (nie v priamočiarej závislosti) s materiálnou základňou a spoločenským pokrokom sa deje aj vývoj (pokrok) v myslení.

Pojem pokrok zapadá do širšieho rámca vývoja, v ktorom sa strieďajú etapy progresu a regresu a v celej zložitosti a protirečivosti týchto zmien a premien sa javí nesporne „pohyb“, trend „dopredu“. Takto chápaný vývoj obsahuje v sebe všetko, čo sa na rôznych rovinách a v rôznych súvislostiach deje v prírode, v spoločnosti a myslení.

Pokrok ako zložitý problém, *ako komplexný jav je po stránke teoretickej a metodologickej predmetom mnohých spoločenskovedných disciplín*. Dokonca keď problémy rozšírime o ďalšie priestory a aktivity ľudského ducha (myslenia), pojem vývoja (zmeny, pokroku) sa stáva ešte zložitejším. Lebo spoločenský pokrok — rozvoj výrobných síl, vedy a techniky v širšom zmysle si nemožno predstaviť *bez prírodných vied (fyziky, astronómie, chémie, geológie, biológie) a celého radu „hraničných“ a novo sa utvárajúcich vied (najmä biochémie, molekulárna chémia, genetika, kybernetika)*. Sem, do oblasti „rámcov“ predĺženého mozgu (informatika) zahŕňame aj vyspelú techniku, matematiku, počítače, elektroniku a i. A môžeme ísť ešte ďalej: z komplexnej aktivity človeka, jeho „zmocňovania“ sa reality nemožno vyňať ani spoločenskú funkciu umenia, najmä literatúry. A pokiaľ ide o vývoj, pokrok socialistickej spoločnosti, tak spoločenský pokrok má svoju dynamiku a intenzitu v cieľavedomej, plánovitej a prognostickej politickej činnosti a v spoločenskej praxi.

Naše úvahy o spoločenskom a myšlienkovom pokroku (vývoji) v terajšej dobe, v druhej polovici 20. storočia s pohľadom do 21. storočia nemôžu sa pohybovať v „ohraničenom priestore“. V nich prekračujeme rámec dneška nielen súčasnej spoločensko-ekonomickej formácie, súťaženia kapitalizmu a socializmu, ale sa dotýkame aj osudu našej civilizácie a budúcnosti ľudstva. Súvisí to však aj s dobývaním kozmu a „rozbiejaním“ hmoty (antihmota). K preniknutiu do podstaty týchto javov a procesov nestačí „bežná“ technika (ani s kybernetikou) a úzka špecializácia prírodných a spoločenských vied. Nevyhnutnou súčasťou takejto analýzy, syntézy a prognózy je exaktný, vedecký základ a reálna, na vedeckých základoch spočívajúca hypotetická oblasť fantázie a imaginácie. Len takto možno „prekročiť“ hranicu jednotlivých vedných disciplín a umeleckej produkcie a reprodukcie reality. Ďalej treba uviesť, že *takýto „prienik“ do objektívnej reality hlboko a široko prekračuje dimenziu faktografie, empirie a „plochého“ nazerania a prenáša fakty z polôh pozitivizmu do generalizácie (a syntézy) na vysokej úrovni*. V rovine „genetickej“, t. j. historickej a spoločenskej — v dlhodobej skúsenosti ľudstva — predchádzala empiria teóriu, ale v danej spoločenskej situácii, v praxi, pri riešení rôznych problémov musíme vychádzať „z existujúcich teoretických poznatkov a praktických skúseností o danej realite“. (1, s. 132—133)

V našich úvahách o spoločenskom a myšlienkovom pokroku dotkneme sa aj otázky pravdivosti nášho poznania. V tomto „spore“ o pravdivosti alebo o prípadnej pravdepodobnosti našich poznatkov *kritérium*

praxe stáva sa „prvým a základným hľadiskom spoločenského poznania“. [1, s. 246]<sup>1</sup>

Pri analýze otázok spoločenského a myšlienkového pokroku nemožno sa vyhnúť ani ďalším súvislostiam medzi vývojom a poznaním.<sup>2</sup>

Problémami spoločenského a myšlienkového pokroku — „pohybu“ z dejín a nad dejiny — sa v rôznych súvislostiach a so širokou škálou faktov a hypotéz zaoberajú nielen vedci, ale aj umelci, spisovatelia a iní verejní pracovníci. Často takéto „prieniky“ do reality u umelcov-mysliteľov vysoko prekračujú úroveň poznania dogmatikov, formalistov, „reproduktorov“ vecí a myšlienok, revizionistov, spoločenskovedných „neutrálov“ a alibistov, aj „úzkych“ empirikov. Dielo a texty spisovateľov, ako sú L. Novomeský, A. Matuška, D. Okáli, V. Mináč a iní, obsahujú *hlboký pohľad na spoločenskú realitu, na spoločenský a duchovný život človeka*. Takýto prienik do reality a budúcnosti im umožňuje ich „životná pozícia“: stáť na pôde pokroku, socializmu, budúcnosti, mieru. Svojím tvorivým myslením a osobným postojom získavajú pre ideu socializmu, pokroku a mieru nejedného kolísavého intelektuála.

Čo je potrebné, aby sa človek správne orientoval v otázke pokroku a „mŕtvej tradície“ v zložitých a rozporných pomeroch dneška?

Musí mať ujasnené *teoretické a metodologické východiská marxizmu, musí stáť pevne na pozíciách socialistickej reality a vedieť sa orientovať na križovatke a peripetiách dejín*. Vedieť zachytiť v každom jave a procese aj celkový trend, aj jednotlivé odchýlky a odbočenia. Vyznať sa v dialektike reality a ideálu (možnosti).

Marxistické myslenie nám umožňuje vo vývoji socialistickej spoločnosti, v novo vznikajúcej sociálnej štruktúre a v celom spoločensko-myšlienkovom trende „vyhmatať“ to, čo je *nové, slubné, dynamické, progresívne a perspektívne*. To znamená zaujímať pozitívny, ale aj kritický postoj k realite, v zložitej súhre pozitív a negatív vidieť to, čo nás „tlačí“ do budúcnosti. To je spoločenská a myšlienková sila, socialistické vedomie a morálka, to je skúsenosť, myslenie a prax kolektívov, „materiálno-ekonomická racionalita“ ľudí, ktorí v každej situácii nachádzajú adekvátne východisko, riešenie. To je objavenie a afirmácia tých ideí a faktorov, ktoré spoločnosť a myslenie ženú dopredu. Že tento proces vpred je protirečivý a že sa v ňom vyskytujú aj zástoje, retar-

<sup>1</sup> Ďalej sa tam píše: „Spoločenský život je v podstate praktický. Devaluje mýty, prekonáva mystériá a falošné prorockvá... Hľadisko praxe, dnes viac než kedykoľvek inokedy, odsunuje koncepcie „oslobodenia sa od hodnôt“ do fasciklov, v ktorých sú uskladené záznaky akademických diskusií.“

<sup>2</sup> Jednou stránkou myšlienkového pokroku („vedeckého pokroku“) sa zaoberá sovietsky filozof L. F. Iljičev v práci *Filosofia i naučnyj progress*, Moskva 1977, s. 310—318. Ďalšími súvislosťami spoločenského pokroku a myslenia sa zaoberá E. K. Fedorov v diele *Ekonomičeskij krizis i socialnyj progres*, Leningrad 1977. Analyzuje príčiny ekologickej krízy, ktorá spočíva v bezohľadnom vyčerpávaní „prírodných zdrojov“. Aj tento fakt je jednou z príčin „zaostávania“ sociálneho pokroku. [s. 127—128].

dačné a konzervatívne sily a hnutia, netreba dokazovať. Vidíme to najmä dnes vo zvýšenej agresivite Severoatlantického paktu.

V dialektickej súhre vecí, javov, procesov, tried a más je determinujúci „objektívny pohyb“: je to pohyb tried, ľudí, más, celej existenčnej, ekonomicko-výrobnotechnickej základne. Z tejto ľudskej aktivity, prirodzene, nemožno vynechať ani psychickú (v komplexnom poňatí) stránku. To, že je rozhodujúci tento „objektívny pohyb“, ešte neznamená, že prebieha „samočinne“, živelne, automaticky, na „čistej racionálnej rovine“. Takýto názor má napríklad O. Schwemmer, ktorý dokazuje, že celý spoločenský a myšlienkový (vedecký) proces prebieha na „čistej racionálnej rovine“. (2, s. 120)

V širokom rámci platnosti tézy, že spoločenské bytie určuje vedomie a že medzi nimi — aj v zložitých vzťahoch základne a nadstavby — existuje dialektická väzba, možno vysvetľovať aj problémy spoločenského a myšlienkového pokroku. Možno povedať, že v socialistickej spoločnosti tento dialektický vzťah medzi bytím a vedomím je v určitom zmysle „napätý“. Nemožno tvrdiť, že celá socialistická nadstavba bezo zvyšku napomáha rozvoj základne a celého spoločenského vývoja. Väzba medzi nimi nie je *absolútne* daná a jednosmerne — bez sprostredkujúcich členov — účinkujúca. Aj sám socialistický spôsob života a socialistická morálka sa len ťažko prebívajú cez komplikované väzby meštiackej a malomeštiackej mentality a cez tradičné vrstvy konzervativizmu (náboženstvo). Iba plný súlad medzi základňou a nadstavbou, medzi pohybom spoločnosti a myslenia — v súlade s materialistickým svetonázorom — môže utvárať „vzor“, model a autoritu človeka v socialistickej spoločnosti.

### Stručný pohľad späť — do histórie

V našich úvahách nevychádzame len z analýzy súčasnej situácie, ale sa opierame aj o poučenie z minulosti, z dejín. Nielen filozofia spolu so sociológiou — na pevnom základe princípov historického materializmu a vedeckého komunizmu — nám poskytuje východiská a materiál pre riešenie problémov vývoja a pokroku, ale sú tu aj ďalšie vedy, ako je história, antropológia, archeológia, kultúrne dejiny a iné, ktoré nám umožňujú „sekundárnu“ analýzu „filozofie dejín“, spoločnosti a myslenia.

Letmý pohľad do problematiky vedy, filozofie, sociológie a historiografie nás presviedča o tom, že *globálne* (do istej miery zjednodušujem) sa „pohyb“ spoločnosti chápal *jednosmerne, unilinéarne* ako nepretržitý prúd, kontinuita udalostí, hnutí, tried a ideí (utopisti počnúc od T. Móra až k Saint-Simonovi a napokon ku Comtovi). To bol smer nehateného, neprerušovaného pokroku ľudstva a spoločnosti — na línii racionality, rozumu. Marxistická koncepcia dejín a vývoja spoločnosti z týchto ideí vybrala „racionálne jadro“. To spočívalo v tom, že racio-

nalita bola podložená materiálnosťou a ekonómiou a metafyzika nahradená dialektikou. Myšlienku kontinuity a diskontinuity dejinných procesov marxizmus premietol do historických etáp (stupňov): do spoločensko-ekonomických formácií. Každá formácia, nasledujúca epocha vývoja znamenala rast produktivity práce, ekonomický vzostup a vedecko-technický pokrok, aj keď v duchovnej sfére (najmä v morálke) sa javilo dialektické „napätie“. To znamená podľa Marxa a Engelsa, že každý ekonomický a spoločenský pokrok nebol aj pokrokom morálnym.

V ďalšom priebehu filozofického a sociologického myslenia — v rozpore s historickým materializmom — vznikali rozličné teórie nielen unilinéárne, ale aj vyslovene konzervatívne, „tradičné“, retardačné, ktoré hlásali, že v dejinách niet nijakého pokroku, že prevládajú dokonca etapy „návratu“ a že vývoj nespeje k „vyššiemu“ stupňu, ale že sa udalosti odohrávajú v „cykloch návratu“ — v iných historických a spoločenských podmienkach (stačí uviesť O. Spenglera a jeho knihu *Der Untergang des Abendlandes*).

Môžeme povedať, že rôzne koncepcie „abstraktného“ vývoja, nehistorickej „zmeny“ alebo aj vývoja len ako „biologického“ javu („čisto“ antropologické, rasistické teórie) znamenali nesporne aj krok späť v porovnaní s unilinéárnou, racionálnou ideou pokroku. „Pluralisti“ a „cyklisti“ vo výskume dejín a spoločnosti tvrdia, že niet nijakého pokroku v spoločnosti, že existuje len „zmena“ a pohyb, v ktorom sa — geograficky v rozdielnych podmienkach — vyskytujú prvky rôznych ekonomických a sociálnych systémov, ktoré „koexistujú“.<sup>3</sup>

### Problém pokroku (jeho podstata a vzťah k mysleniu)

Dnes sa na Západe šíria vo filozofickej a sociologickej literatúre rôzne protipokrokové teórie, ktoré sú vyslovene protimarxistické, protisocialistické a protikomunistické. Pokračujú v tradíciách Spenglerových a Gumplowiczových a namiesto sociálneho (aj duchovného, myšlienkového) pokroku pripúšťajú najviac myšlienku cyklických etáp, návratov progresu a regresu. V tej istej dejinnej epoche žijú ako „zákonité“ rôzne ekonomické a sociálne systémy (T. Parsons, R. Aron) a majú svoj typický odraz aj v psychologickej sfére (J. Piaget). Na tomto základe vznikajú aj teórie „konvergenzie“, ktoré sa premietajú do „partnerstva“ a „parlamentnej hry“ buržoázie a socialistov. Moderní sociológovia (napríklad A. Gouldner) ich označujú ako „teórie historického vyrovnávania“, ako teórie „novej triedy“ (technickej inteligencie a intelektuálov).<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Viď o tom podrobnejšie A. Sirácky: *Sociológia. Teória, metódy, problémy*. Bratislava 1966, s. 180—204.

<sup>4</sup> Podrobnejšie A. Sirácky: *Antimarxizmus „nového“ projektu a „novej triedy“*. Nová mysl 1980, č. 7—8, s. 53—60. Porovnaj ďalej A. Sirácky: *Medzi leninizmom a reformizmom*. Nové slovo, 1979, č. 25.

Z hľadiska historického materializmu sa všetky lienárne, cyklické, biologické, pluralistické teórie a koncepcie, aj „teórie kultúrneho zaostávania“ zákonite dostali do slepej uličky. Ich hlavným nedostatkom je *nedialektické odtrhávajúce bytie od vedomia, základne od nadstavby a charakterizuje ich úsilie celú „vedeckú“ problematiku „odideologizovať“ a „odpolitizovať“*. Treba dôrazne povedať, že nie je možný nijaký ani globálny a ani racionálny spoločenský vývoj, ani „kultúrne“ (a mravné) zaostávanie vysvetľovať bez dialektiky a bez materialistického chápania dejín a vývoja spoločnosti.

Pri „vyhmatávaní“ celkového trendu dejín, pri striedaní sa spoločensko-ekonomických formácií a pri „obhajobe“ spoločenského a myšlienkového pokroku je nám *pevnou oporou* historický materializmus so svojimi kategóriami základne a nadstavby, ktoré aj niektorí marxisti „hanblivo“ obchádzajú. Na základe marxistickej teórie môžeme tvrdiť, že existuje nesporný *historický trend* vzostupu celkovej materiálno-ekonomickej základne i keď nie takej „jednoznačne“ stúpajúcej krivky duchovnej nadstavby. V tomto procese sa však zákonite prejavuje odstraňovanie (históriou a ľudskou zaostalosťou vytváraných) triednych a etnických rozdielov medzi ľudstvom.

Pre ujasnenie nášho ďalšieho výkladu definujeme — stručne a operatívne — pojem spoločenského (možno použiť striedavo i pojem sociálneho) pokroku. Rozumieme ním zložitý a protirečivý jav (proces), ktorý súvisí s objektívnou realitou, s materiálnou základňou a s primeranou duchovnou nadstavbou (i s myslením).

V čom spočívajú *kritériá* spoločenského (a v dialektickej väzbe aj myšlienkového) pokroku?

Pokúsme sa o taxatívnu odpoveď. Pritom som si vedomý, že sa tu javia aj *špecifické* problémy, keď máme na mysli jednotlivé spoločensko-ekonomické formácie a ich historické striedania.

1. Je to predovšetkým *dosiahnutý stupeň rozvoja výrobných síl* chápaný komplexne, s pokrokom techniky a vedy a v súlade s rozvojom celej nadstavby.

2. V súlade so stupňom rozvoja výrobných síl sa vyvíjajú komplexne aj *výrobné a spoločenské vzťahy*; je to dosiahnutá rovina „materiálnej racionalizácie“, rastúca miera exaktného myslenia a vysoký stupeň humanizmu a morálky.

3. *Politická moc* je v rukách pokrokovej spoločenskej triedy, ktorá zabezpečuje sociálny a mravný pokrok a upevnenie sociálneho systému v zákonoch, normách a v právnom systéme.

4. Spoločenský pokrok musí znamenať *stúpajúcu životnú úroveň všetkých sociálnych vrstiev* a zabezpečenie rozvoja spoločnosti v súlade s totalitou vedecko-technického pokroku.

5. Spoločenský a myšlienkový pokrok sa *integruje vo všestranne vyspelej osobnosti človeka* — v socialistickej spoločnosti vo formovaní človeka nových kvalít, socialistického vedomia a pevného charakteru.

*Spoločenský a myšlienkový pokrok v chápaní dialektického a historického materializmu smeruje k oslobodeniu a prebúdzaniu vedomia a spoločenskej funkcie dosiaľ históriou (ekonomicky a sociálne) utláčaných sociálnych tried a skupín (otrokov, nevoľníkov, proletárov). V dejinnom priereze to vedie k ich aktivite, afirmácii na vyššej, kolektívnej úrovni v smere plného rozvinutia pozitívnych vlastností (osobnosti) človeka. Majúc na mysli „smerovanie“ dejín a postupnú realizáciu komunistického humanizmu, celý proces vedie k univerzálnosti systémov, ideí a hodnôt, ktoré vo vykorisťovateľských epochách „viseli“ vo vzduchoprázdnom priestore, v abstraktnej sfére.*

Marxistická spoločenská teória vie vysvetliť aj príčinu, prečo neexistuje totožnosť (synchronizácia) medzi rozvojom jednotlivých zložiek spoločenského života. *Vcelku a globálne* platí, že materiálne podmienky determinujú aj celé duchovné dianie (spoločenské bytie určuje spoločenské vedomie). Tu však nastáva problém, ktorý je schopný riešiť len *materialistická dialektika*: dejiny sú vlastne dejinami aktivity, činnosti, tvorivosti ľudí, tried a más a rastúca úloha subjektu (vedomia) zasahuje progresívne do priebehu udalostí. Progresívne a skvalitňujúce sa vedomie — vo všetkých svojich vrstvách a hĺbkach — sa stáva materiálnou, spoločenskou silou. To znamená, že do kategórie bytia ako dynamického „javu“ vývojom prenikajú prvky z oblasti vedomia a stávajú sa materiálnou silou — „absorbované“ v bytí. Marxizmus-leninizmus vysvetľuje aj to, prečo sa rôzne „premeny“ (etapy, epochy, stupne) nedejú synchronicky a nie v rovnakom rozsahu, obsahu a „rytme“. Príklady na to máme v striedaní sa dejinných cyklov v rámci vzostupu spoločensko-ekonomických formácií. Iba podmieniene, z aspektu priority materiálno-ekonomickej základne platia názory funkcionalistov a štrukturalistov, že v „súhre“ štruktúry, jej pohyblivých elementov zmena jedného vyvoláva aj zmenu ostatných.

Spoločenské pomery na Slovensku (a vôbec v ČSSR) jasne dokazujú, že *zmeny v materiálnej výrobe (napríklad v družstevníctve) vo veľkej miere ovplyvňujú celú sociálnu štruktúru a duchovnú sféru*. Vedú aj k novému (socialistickému) spôsobu života s adekvátne sa upevňujúcou psychikou, svetonázorom a morálkou — pravda, v pomalých a protirečivo prebiehajúcich procesoch. Spoločenské premeny sú globálne, ale nie v rovnakom rozsahu a intenzite sa uplatňujú vo všetkých svojich komponentoch. Najzreteľnejšie sa tieto disproporcie odrážajú v oblasti psychiky, vedomia, morálky, svetonázoru (jednotlivých sociálnych skupín, vrstiev). Na druhej strane dialektika nám umožňuje vidieť a vysvetľovať aj negatívne javy ako brzdiace, spomaľujúce, regresívne faktory nášho vývoja. Retardačnú úlohu tu má aj náboženstvo a konzervatívne prvky tradície.

Z doteraz povedaného vyplýva, že *v dejinných procesoch sa dialekticky prepleta stále spoločenská a myšlienková „realita“*. Majúc na mysli aktívnu (tvorivú) činnosť skupín a jednotlivcov, zisťujeme, ako sa

v objektívnom procese — v striedaní sa systémov — čoraz viac uplatňuje uvedomelá, programová činnosť tried a más. Hlbšie nám tieto súvislosti ozrejmuje dialektika vzťahu medzi objektom a subjektom, medzi spoločnosťou a myslením. (3, s. 176) Myšlienkový vývoj, aj keď spätne pôsobí, odráža spoločenskú realitu. Táto objektívna väzba medzi spoločnosťou a myslením je zrejmá, no toto všeobecné konštatovanie nám nestačí. V ďalšom sa žiada skúmať, ako sociálne skupiny a jednotlivci (spoločenské a individuálne vedomie) reagujú na danú objektívnu situáciu, ako sa stávajú jej organickou súčasťou a ako ju aj tvoria.

Odpoveď na túto otázku závisí najmä od *charakteru samého sociálno-politického systému* a ako tento systém (v komplexnosti inštitúcií, ekonomiky, kultúry, ideí a noriem, svetonázoru a morálky) podporuje a umocňuje iniciatívu a aktivitu tried a más (v tom aj rôzne členených skupín a jednotlivcov). So systémom je v logickej väzbe človek (trieda, skupina, jednotlivec), jeho vedomie, myslenie a cítenie, ktorým sa „včleňuje“ do systému a v ňom sa aj „sebarealizuje“. Proti všetkým subjektivistickým a idealistickým (v tom aj pozitivistickým a „čisto“ racionalistickým) teóriám platí marxistická poučka, že rozhodujúcim faktorom dejinného vývoja je *podstata a charakter sociálneho systému*; na tomto základe sa líšia aj ľudia, ich záujmy, potreby, spôsob života, svetonázor, hodnotová orientácia, morálka — slovom, ich aktivita „včlenená“ do systému.

### **Spoločenská a myšlienková situácia v socializme**

V socialistickej, dynamickej spoločnosti sa život a systém „stabilizuje“ na vyššej rovine spoločenských vzťahov a v adekvátnej úrovni vedomia a myslenia (v širokom zmysle). Stabilizácia znamená kodifikovanie princípov, noriem a hodnôt preverených časom (históriou). Socialistická stabilita neznamená „zastavenie“ vývoja, nie je to „umŕtvenie“ inštitúcií a ideí a zachovanie ustrnulých tradícií. Celú aktivitu más, tried a jednotlivcov charakterizuje organizované úsilie a pokus prebiť sa vpred cez úskalia „mŕtvych foriem“. Nie je to stagnácia, ale pokrok — spoločenský a myšlienkový — „otvorený“ pohľad do budúcnosti.

Vývoj — aspoň pokiaľ ide o dejiny ľudstva — ide dopredu. Spoločnosť „rastie“ aj v socializme a s ňou, s jej dynamikou, perspektívou ide aj spoločenský, ekonomický pokrok. Spolu s ním sa rozvíja aj myšlienkový, citový i „fantazijný“ svet človeka. V novom, socialistickom prostredí vzniká a formuje sa aj „nová životná orientácia človeka“. Možno to označiť ako synchronizáciu doby, systému, tried a jednotlivcov na vyššej dejinnej úrovni. A v tejto súvislosti si treba položiť aj otázku: ako jednotlivec (skupina) participuje — aktívne, tvorivou iniciatívou — na spoločenskom a myšlienkovom pokroku? Ide o to, čo človeka (subjekt, triedu, skupinu, jednotlivca) tlačí dopredu? V tom, ako sme už videli, *nie je len spoločnosť, doba, systém, pomery, ale aj práca,*

*aktivita, tvorivosť, myslenie a fantázia človeka.* Musíme skúmať ekonomické základy a charakter systému, normy a hodnoty, ktoré zaručujú stabilitu socialistického sociálneho systému. Odpoveď na túto otázku je dôležitá, lebo od správneho fungovania objektívnych a subjektívnych faktorov závisí pokrok spoločnosti, jej „racionalita“ i myslenie. Idey a normy socializmu vyvierajú z reálnej pôdy dejín, z ekonomiky, zo štruktúry a z celého „globálu“ spoločenského bytia. V tejto „súhre“ (dialektika), ako sme na to už upozornili, sú aj faktory, ktoré pôsobia spätne (progresívne v socializme) na zmenu systému. Ale celá nadstavba a jej ideológia (svetonázor, morálka, hodnoty) musia byť nové, progresívne, „farchavé“ budúcnosťou — a v tom prehodnocujúce celú minulosť a tradície.

V pôsobení pokrokových ideí — v súlade s pokrokovým sociálnym systémom — sa prekonáva „umŕtvenie“ inštitúcií a ideí. Platí to aj v socializme, v jeho pohybe dopredu, že každá idea, ktorá sa realizuje (inštitúcia, organizácia), je už „mŕtva“ a nie je už stavebným kameňom budúcnosti?

Dialektika nám umožňuje riešiť aj túto ťažkú, zložitú otázku. V socializme nie je vývoj (pokrok) viazaný na strnulé organizačné formy a šablóny; idey sú živé budúcnosťou a v „mŕtvych“ podobách sa ich snaží udržať len minulosť (kapitalizmus). Idey a inštitúcie zahľadené do minulosti (feudalizmus, kapitalizmus, imperializmus) sú mŕtve a v dejinách v podobe legiend a mýtov stávajú sa vedľa náboženstva „ópiom ľudu“.

So spoločenským a myšlienkovým pokrokom — so zreteľom na terajšiu etapu budovania socializmu — súvisí aj tvoriaci sa socialistický spôsob života. Správanie, cítenie, myslenie ľudí, „regulované“ v dobrom slova zmysle a systematicky, ide progresívne dopredu. Jednotlivci a skupiny idú s pokrokom vo väčšine, v rytme a v myslení značná časť zaostáva. *V zložitých sociálno-psychických väzbách sa odohráva proces prispôsobovania aj predbehovania alebo aj zaostávania.*

Je to „zákonitosť“ alebo len v stupňovanej miere subjektivita „hraničiaca“ s objektívnou situáciou? Netreba uvádzať elementárne pojmy a kategórie historického materializmu a marxistickej sociológie. Pomôže nám tu aj sociálna psychológia, pokiaľ ide o zložitý proces formovania socialistickej osobnosti, aj pedagogika, fyziológia, genetika a „hlbinná“ psychológia.

Základnou ontologickou kategóriou marxizmu-leninizmu je *hmota a bytie (spoločenské)*, ktoré všeobecne historicky a ekonomicko-výrobné ide pred myslením, vedomím. Ale v jednotlivých prípadoch v súlade s progresívnym trendom výrobných síl a s materialistickou dialektikou u niektorých jednotlivcov a skupín myslenie (vedomia) predbieha bytie. *Za danej situácie platí v socializme, že v dôsledku systematického, cieľavedomého a plánovitého riadenia spoločnosti sa vedomie (nové, socialistické) „racionalizuje“ na úrovni jeho „materializácie“.*

Pre spoločenský pokrok — uskutočňuje sa dnes globálne len v socializme — je dôležité, že charakter sociálneho systému (komplex faktorov na základe zospoločenšenia výrobných prostriedkov) vtlačá ráz aj sociálnemu typu jednotlivca. Problémy vznikajú aj v napätí medzi systémom a jednotlivcom — medzi bytím a vedomím aj preto, že *prudkej dynamike socialistického vývoja sa nevie každý jednotlivec okamžite prispôbiť*. I toto je jedna z príčin spomaleného pokroku v určitých etapách a oblastiach.

Socialistický sociálny systém má rôzne mechanizmy a regulátory ako odstrániť toto napätie medzi systémom a jednotlivcom. Spočívajú v sústave riadiacej (plánovanej, usmerňujúcej a prognostickej) práci strany, štátu a spoločenských organizácií a inštitúcií.

Súčastou spoločenského a myšlienkového pokroku — výrazne v socializme — je, že *ľudské správanie a myslenie obsahuje v sebe realitu aj projekt, ideál, víziu budúcnosti*. Tento projekt (okrem projektu a plánu ziskov) je cudzí kapitalizmu, pretože plánovanie je v ňom na pokraji priepasti s jasnou perspektívou „konca systému“.

Spoločenský pokrok prebieha v socializme v rôznej polohe a podobe. Subjekt sa v socializme podľa etáp budovania obohacuje a jednotlivec má pevnú oporu v kolektíve, v spoločnosti a cez peripetie (aj osobného života) ho vedie (kolektív) do budúcnosti. Aj v socializme človek uvažuje o konci života: jednotlivec umiera a jeho „konečná etapa“ je zmierňovaná vymoženosťou systému a tento „koniec“ je veľmi vzdialený od camusovskej „absurdity života“.<sup>5</sup>

V súvislosti so zákonitosťou spoločenských a myšlienkových procesov vzniká aj otázka, či človek (trieda, skupina, jednotlivec) môže do dôsledkov a podrobne predvídať svoje skutky a zámery? Vieme, že osudy jednotlivcov len v širokom pláne (dimenzii) zapadajú do objektívneho, historického diania. Ako píše Lenin, odvolávajúc sa na Engelsa, ľudia vo svojej praktickej a myšlienkovvej činnosti vyvolávajú dôsledky, ktoré si neželali. Je zrejmé, že aj v socializme, kde sa mnohé činnosti plánujú a regulujú — pokiaľ ide o jednotlivcov — uvedená myšlienka platí. Treba však vedieť vysvetliť, ako sa javia tieto dôsledky, keď ľudia vo veľkej miere ovládajú „beh vecí a udalostí“.

V uvedenom prípade platí *dialektická väzba a diferenciacia medzi všeobecným, špecifickým a jednotlivým, medzi historickým zákonom a konkrétnou situáciou*. Rozdiely existujú nielen medzi kapitalizmom a socializmom, ale aj medzi jednotlivými etapami a štádiami socializmu. Ide však o to, ako možno na všeobecnej, abstraktnej rovine predvídať trendy, smery, situácie, ktoré tým viac obsahujú náhodné, nepredvídané prvky, čím sme na konkrétnejšej individuálnej rovine. V širokých dimenziách vieme predvídať, že po kapitalizme (imperializme) príde socializ-

<sup>5</sup> Obširnejšie o tom porovnaj A. Sirácky: *Sociálny svet človeka*. Bratislava 1974, s. 127—129.

mus a po ňom komunizmus. Ale konkrétna „finalita“, keď už v uvažovaní prechádzame do „hlbokého komunizmu“, je otvoreným problémom. Naše úvahy v tejto rovine sa končia (dnes) veľmi hmlistým pojmom „svetovej integrácie“. V čase a konkrétnosti nevieme predvídať svetový koniec kapitalizmu. Je to však historická nevyhnutnosť a naše „predvídanie“ musí zakalkulovať aj náhodné, nepredvídané momenty. Tieto výhrady a dohady nič nemenia na fakte, že aj v spoločenskom a myšlienkovom vývoji ako v prírodno-historickom procese vládnu koniec koncov objektívne zákony. Tieto zákony do istej miery komplikuje, ale ich podstatu nemení — ľudský činiteľ — človek, subjekt dejín.<sup>6</sup>

Nemusíme stále pripomínať marxistickú tézu, že veci, deje, udalosti prebiehajú nezávisle od vôle a zámerov jednotlivcov. I rastúca úloha jednotlivcov, skupín a tried (subjektu) sa zakalkuluje do objektívnej reality. Treba vedieť *presne oddeliť subjektívne zámery (akcie, myšlienky) jednotlivcov a kolektívov od objektívnych procesov, od revolučného pohybu tried a mäs.* Ale marxistická invencia spočíva aj v tom, že budúce „veľké udalosti“, ich charakter, dosah a nevyhnutné dôsledky vieme predvídať „v čase, keď sa tieto udalosti ešte pred našimi očami odohrávajú, alebo sa práve začali“. (4, s. 290)

Možnosť predvídať udalosti dnes alebo v časovom „odstupe“ nemá idealistické ani metafyzické myslenie. V buržoáznej filozofii a sociológii sa celé historické dianie interpretuje ako proces „čistej racionalizácie“. Je to dnes rozšírený „kriticko-racionalistický“ smer v súčasnej buržoáznej filozofii (Popper, Lakatos, Smart, Albert, Lorenz a i.) Z marxistického hľadiska, pravda, nevyklúčujeme proces „racionalizácie“, ale ho vysvetľujeme *na línii objektívneho, materiálneho (predovšetkým ekonomického) pohybu.* Môže nastať prelom, krízová situácia, keď sa spoločenské a myšlienkové procesy dostanú do „zástoja“. Sociálno-politické východisko zo situácie hľadajú idealistické, pozitivistické i racionalistické smery na línii „čistej racionalizácie“ (v politickej praxi je to reformizmus). Ale keď ide o odstránenie spráchnivelých tradícií a mŕtvych foriem, o tlak výrobných a spoločenských síl a vzťahov vedúcich k prerušeniu „normálneho“ stavu, vynucuje sa radikálne riešenie situácie (sociálne prelomy, vzbury, revolúcie). *Na tejto objektívnej základni (rozpory medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi) vznikajú aj triedne, sociálne, ideové, myšlienkové, morálne rozpory.* I samé riešenie — subjektívna dialektika — zapadá do objektívnej skutočnosti a je závažným momentom spoločenského diania (spoločenského a myšlienkového pokroku).

Keď kríza nadobúda všeobecné rozmery (nielen v ekonomike, základni, ale aj v nadstavbe, ideológii, morálke), hľadá sa riešenie. Toto riešenie nespočíva však v duchovnej oblasti (aj keď spätosť je zrejmá),

<sup>6</sup> O tomto porovnaj A. Sirácky: *Problémy a perspektívy socializmu* (text Sociálny vývoj a možnosť jeho predvídania z r. 1963). Bratislava 1972, s. 211—229. Ďalej A. Sirácky: *Sociálny svet človeka*, Bratislava 1974, s. 163—178.

ale v ekonomicko-sociálno-politickej oblasti. Nech je spoločenská kríza akokoľvek hlboká, nech sa dotýka aj celej duchovnej, ideovej a morálnej sféry — jej základ tvoria rozpory sociálno-ekonomické. Riešiť sa môžu len zásahom politickej moci (sociálne revolúcie a kontrarevolúcie).

Situácia však nie je taká jednoduchá a „prehľadná“, ako vidíme v terajšej naozaj *globálnej kríze kapitalistického sveta*. Problémy sociálno-ekonomické (nezamestnanosť, inflácia, menová kríza, ťažkosti surovinové, problémy odbytu a pod.) sa premietajú u teoretikov kapitalizmu vedomo do oblasti abstraktných ľudských práv, demagógiou sa mystifikujú a vysvetľujú sa príčinami „nadľudskými“. Je však, zdá sa, ďaleko k tomu, keď široké masy kapitalistického sveta pochopia, že príčinou krízy sú rozpory medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, medzi bohatými a chudobnými, že je to triedne napätie, že sú to ekonomické, sociálne a politické konflikty a že podstatu krízy sa buržoázia snaží zamaskovať demokratickými ilúziami.

Netreba zvlášť zdôrazňovať, že existenčná kríza kapitalistického sveta sa prenáša do duchovnej atmosféry, najmä do života nás, pracujúcich a nezamestnaných, ktorí žijú vo väčšom strachu a záchranu čakajú „zvonku“.

### Problémy myšlienkového pokroku

Z doterajších úvah vidieť, že medzi spoločenskými a ideovými javmi a procesmi je dialektická väzba. Treba hneď dodať, že *spoločenské premeny (progres a regres) s myšlienkovými procesmi sa výrazne spájajú v ideológiu a politiku*.

Premeny sociálne a ekonomické (najmä vo výrobnej, materiálnej sfére) sa dejú s určitým predstihom v pomere k adekvátnym zmenám spoločenského (aj individuálneho) vedomia a myslenia. Sociálne premeny, ktoré v našej spoločnosti majú progresívny charakter, sú nevyhnutne spojené s ideológiou a politikou. V materiálnej sfére sa progresívne prvky a zložky vyjadrujú kvantitatívne (štatistické údaje), ale v sfére spoločenského vedomia a myslenia je pokrok pomalší a rozpornejší.

Nie každá sociálna premena — keď hovoríme všeobecne — má progresívny charakter. Pokrokový trend a prvok v sociálnych premenách je zvýraznený najmä z *aspektu rozvoja nových výrobných (spoločenských) vzťahov a z aspektu triednej politiky a ideológie*. Ide o to, aby sa dosiahnutý „stav“ vedomia a myslenia nielen zachoval, ale v smere prejavujúcich sa tendencií v rozvoji výrobných síl a výrobných vzťahov ešte zintenzívňoval. V tomto ohľade sa spolu viaže a dôrazne afirmuje politický aspekt s ideovým. Rozhodujúci faktor pre ďalší rozvoj našej rozvinutej socialistickej spoločnosti — pre pokrok alebo regres — je *politický systém: je to skutočnosť, že politická a ekonomická moc sa nachádza v rukách robotníckej triedy*. Z tohto hľadiska sa hodnotí cel-

ková situácia v spoločnosti. Aj to, že sa v celej sfére aktivity človeka prejavujú zrejme rozpory, sa nedá absolutizovať a náš sociálno-politický systém je schopný túto situáciu riešiť. Pritom má pevnú oporu v marxistickom teoretickom myslení a v kritike rôznych filozofických smerov (vcelku zapadajúcich do okruhu neopozitivismu a „racionalizmu“). Aj v boji proti nemarxistickým teóriám sa hlavný dôraz kladie na ekonomiku. Politický zmysel má aj ekonomika ako nástroj politiky (politika ako koncentrovaný výraz ekonomiky — V. I. Lenin). *Preferovanie ekonomiky a jej rozhodujúca úloha v spoločenských procesoch neznamená nijakú absolutizáciu ekonomických faktorov.* Je známe, že vo výrobnnej a materiálnej sfére má politika prvoradý význam, pričom riadenie, plánovanie, projektovanie, systém práce, odmien, stimulov a hodnotiacich kritérií umožňuje politický systém socializmu. Treba povedať, že aj medziludské vzťahy a s tým súvisiaca celá oblasť nadstavby sa vymykajú priamej determinovanosti ekonómie.

Hovoriac vo všeobecnosti a nestrácajúc zo zreteľa myšlienkové súvislosti, na úseku ekonómie, politiky, ideológie a podstatných zmien v celej kultúrnej sfére sa výrazne uplatňujú sociálne, triedne konflikty, problematika sociálnej (aj socialistickej) revolúcie; tento problém sa podstatne líši v sociálnom systéme socializmu a kapitalizmu. Celá táto v podstate politicko-ideová problematika — v nej sú aj zložky ekonomické a kultúrne — sa premieta v celom rozsahu všeobecného a špecifického, národného a internacionálneho do rozporov dvoch, prípadne až troch svetov.

Vývojové „trendy“ — vývoj našej spoločnosti aj budúci svetový vývoj — môžeme pochopiť len metódou všestrannej analýzy spoločenskej, politicko-ekonomickej a duchovnej (myšlienkovvej) situácie u nás a vo svete. Na tieto súvislosti spoločenské a myšlienkové neustále ukazujeme. Marxistické myslenie nám pomáha vidieť v *pozadí ekonomických a politicko-ideových síl a hnutí otvorené alebo skryté záujmy tried.* Len na tomto základe pochopíme charakter sociálnych premien, ktoré za danej objektívnej situácie znamenajú revolučný zvrät a znemožnenie návratu k historicky prekonanému stavu. Situácia v socialistickej spoločnosti je podstatne iná, než ako sa nám javí na všeobecnej rovine. Ide o to, že v reálnom socializme pevná politická a triedna moc znemožňuje návrat, aj keď — ako je to v prípade reformistov, sociálnych demokratov — „korigovaný“ návrat k predošlému stavu.

V socialistickej spoločnosti — pri koncentrovaní mocenských prostriedkov, jednotnej ideológie a adekvátnych inštitúcií — sa uplatňuje *politické riešenie* ekonomických problémov aj prípadných disproporcií a rozdielov, vyplývajúcich zo zvláštného spoločenského postavenia a najmä z rozdielných funkcií sociálnych skupín a jednotlivcov pri rozvíjaní produktívnych síl a určovaní rozvoja spoločnosti. Z objektívneho „pohybu“, ktorý nie je vždy subjektom cieľavedome a plánovite riadený, môže vzniknúť aj *napätie v oblasti ekonomickej preferencie a na úseku*

sociálneho „zvyšňovania“ niektorých vrstiev. To vedie aj k diferencovanému určeniu kritéria pri rozdeľovaní spoločenského produktu a pri zisťovaní miery (podielu) na zvyšovaní produktu a pri zveľaďovaní spoločenského fondu. V tomto ohľade spočíva nebezpečenstvo aj v rozvinutej socialistickej spoločnosti z *prípadného tlaku* vrstiev, neprekonávajúcich vo svojom vedomí buržoázne a malomeštiacke názory a návyky. Takýto tlak, ako sme videli v rokoch 1967—1969, môže aj sociálne premeny a ich myšlienkový odraz (nie pasívny) viesť k reformizmu a v ďalších dôsledkoch ku kontrarevolučnému zvratu. Taká bola u nás situácia v r. 1968—1969.

Niet pochyby o tom, že *takáto kritická situácia sa dotýka (a to negatívne) obsahu, rozsahu, rytmu a tempa spoločenského a myšlienkového vývoja*. Nepúšťame sa na tomto mieste do hodnotenia rôznych teórií o „dezideologizácii“ filozofie, sociológie a vôbec celej kultúrnej (duchovnej, ideovej) sféry.<sup>7</sup> „Dezideologizácia“ znamená vlastne rafinované metódy vnášania reformizmu, revizionizmu a kontrarevolučných zámerov do spoločenského a myšlienkového vývoja. To je v podstate apokryfná a niekedy až otvorená propaganda antisocializmu, antikomunizmu a antisovietizmu.

Reformistická ideológia má závažné politické a ideovo-morálne dôsledky nielen pre robotníkov v kapitalistických krajinách, pre buržoázne politické a sociálne systémy, ale aj pre tzv. rozvojové krajiny, pre „tretí svet“. Neprekvapuje preto, že v kruhoch ideologicky nepevných a pod tlakom vládnuúcich tried sa celý problém — spor medzi kapitalizmom a socializmom presúva na abstraktné pole ľudských práv, slobôd a „bezbrehej“ demokracie. Zbesilá kampaň o ľudských právach má zastierať neriešiteľné problémy kapitalistického sveta a univerzálne a totálne hovoriac, diskreditovať socializmus, dokázať, že všetky úsilia a revolučné zmeny systémov sú zbytočné, nerozumné a „neľudské“. To koniec-koncov znamená *spochybňovanie idey spoločenského a myšlienkového (aj racionálneho v marxistickom chápaní) pokroku*. Je zrejmé, že takéto protipokrokové a protivývojové úsilie vedie napokon aj k deštrukcii osobnosti, k pokusom priverať k danej situácii utvárať aj chorobnú psychiku, morálku a idealistický svetonázor jednotlivcov a skupín.

### **„Všeobecný“ model pokroku?**

Z dosiaľ uvedeného vieme, že len marxizmus-leninizmus, konkrétne historický materializmus má v ruke *spolahľivý kľúč*, ktorým sa otvárajú dvere budúcnosti — k spoločenskému a myšlienkovému pokroku.

Dotknime sa na tomto mieste niektorých ďalších otázok, ktoré nám *rozdiel* medzi marxisticko-leninským a buržoáznym chápaním spoločenského a myšlienkového pokroku vysvetlia.

<sup>7</sup> O tom podrobnejšie píšem v článku *Koniec alebo budúcnosť filozofie?* Nové slovo, 1979, č. 49.

S nemarxistickými interpretáciami spoločenských a myšlienkových problémov sa zhodujeme v tom, že spoločenský život je *veľmi zložitý a protirečivý fenomén*. Nepúšťame sa s nimi do diskusie, že spoločenský život a v ňom aj myšlienka, poznanie, veda je len časťou života ako svojrázneho fenoménu v celej biosfére, v nepatrnej to čiastke nášho vesmíru. Súhlasíme s nimi aj v tom, že „osud“ človeka, jeho spoločenský, psychický, morálny a vôbec „celistvý“ život sa realizuje cez dejiny, v stálej konfrontácii tried a ideológií, jednotlivcov a kolektívov.

Súhlasíť možno aj s tým, že človek prežíva realitu v stálom „strehu“, cez rôzne zmeny prechádza nielen jeho vedomie, ale aj celé bytie, že (v tom sa nezhodujeme s pozitivistami) pri celkovom subjektívnom úsilí „slepo“ podlieha zákonom objektívneho sveta.

Človek (subjekt) sa v dejinách realizuje a sebarealizuje v súhre objektívnych a subjektívnych faktorov a tieto svoje zámery, ciele a idey vnáša do spoločenského a individuálneho života. Vieme, že spoločenský pokrok je nezávislý od zámerov jednotlivca, avšak subjekt — čím je vyspelejší — tým viac vkladá do neho aj svoj príspevok a tým *do istej miery* koriguje (modifikuje) cykly a rytmy objektívnych procesov.

Na tomto základnom vzťahu dejín — jednotlivcov — kolektív — sa rozvíjajú rôzne vedecké (aj menej vedecké) systémy, koncepcie, teórie a modely spoločenského pokroku. Nás v tomto prípade neinteresujú stovky teórií o vývoji, o pokroku, ani jednostranné koncepcie vedecko-technickej revolúcie, ktoré *v podstate* končia v temnotách idealizmu, náboženstva a mystifikácie reality. Na otázky vývoja, „zmyslu“ dejín a pokroku odpovedajú všetky duchovné aktivity človeka: veda, filozofia, kultúra, umenie, ideológia, politika. Z nich len marxizmus-leninizmus vie zosystematizovať a zosyntetizovať realitu a projekt a z nich utvoriť prognostickú predstavu, obraz budúcnosti.<sup>8</sup>

Marxizmus-leninizmus môže reálny obraz budúcnosti utvoriť len preto, že vychádza z materiálneho, ekonomicko-sociálneho pohybu dejín, ktorý určuje „tvár“ skupín a jednotlivcov. Na tejto rovine marxizmus (už od čias Marxových a Engelsových) vedel *prognosticky reálne modelovať spoločenskú realitu* a v nej činy „odcudzenia“ človeka, jeho podrobovanie sa „zlým“ spoločenským silám, ktoré považovali človeka len za „vec“ v zmysle „tovarového fetišizmu“. Ide o to, že v marxisticko-leninskom modeli spoločenského vývoja sa kvalitatívne, prelomovo „ruší“ starý antagonistický model. Kontinuita sa zachováva len na progresívnej línii prekonávania „odcudzenia“ a s ním spojeného „tovarového fetišizmu“. Na tomto sa zakladá aj marxistický model spoločenského a myšlienkového pokroku. V marxistickej myšlienke pokroku je spojený *globálny trend a obsah vedecko-technickej revolúcie, zahrnutý aj s ostatnými zložkami do sociálneho systému socializmu*. Je komplexom ekono-

<sup>8</sup> O tomto viď môj článok v Novej myslí (1980, č. 7–8) pod názvom *Antimarxizmus „nového“ projektu a „novej triedy“*.

miky a politiky, plánovania, projektovania, riadenia spoločnosti, využívajúc najexaktnejšie vedecko-technické prostriedky, kybernetiku, počítače atď. Je tu zahrnuté všetko, čo môžeme označiť ako viacnásobný rozum, mozog (výška teoretického poznávania) socialistického politického systému.

V súvislosti s týmito úvahami o *podstate* spoločenského (v tom aj myšlienkového) pokroku, o jeho „modelovaní“ sa vyskytujú rôzne teórie o *jednotnom smere a trende vývoja* — bez ohľadu na charakter sociálneho systému — koncepcie o zbližovaní kapitalizmu a socializmu. Tento problém nie je našou *osobitnou* úlohou, ale pri otázke modelu a idey pokroku musíme sa ho aspoň stručne dotknúť.

Do nemarxistického spoločenského modelovania patria rozličné teórie o sociálnych premenách v smere „konvergenencie“, t. j. procesu postupného prerastania kapitalizmu a socializmu do „*nového*“ politicko-sociálneho systému. V tomto dejinnom trende „vyrovnávania systémov“ vidia zástancovia teórie „konvergenencie“ budúci obsah spoločenského pokroku. Treba hneď povedať, že základ tejto „konvergenencie“ a trendu k „svetovej integrácii“ tvorí sociálny systém kapitalizmu, modifikovaný niektorými črtami socializmu (plánovanie, centrálné riadenie, dôslednejšie využitie vedy a techniky a pod.). Takýto model budúcej integrácie na sociálno-politickej dimenzii možno označiť ako *jednostranné, mechanické „predĺženie“ reformovaného kapitalizmu*. To sú v podstate teórie ekonomického rastu (W. W. Rostow a iní), ktoré z komplexu výrobných síl a výrobných vzťahov vyberajú najmä „konzumnú“ (distribučnú) zložku a na nej budujú model ekonomicko-sociálneho systému. Máme tu do činenia s kapitalistickým systémom, dotiahnutým do stavu „konzumu“ ako reálneho cieľa spoločenského vývoja. Oceňuje sa tu síce aj význam vedy, ale ona sa spolu s technikou chápe len ako výrobná sila, produkujúca „hmotné statky“ a slúžiaca ako ochranná (vojenská) hrádza proti socializmu a komunizmu. Tieto práce (vypukle sa javia u W. W. Rostowa, D. Bella, M. Lipseta, A. Tofflera a predtým u P. A. Sorokina) izolujú celý kultúrny a ideový vývoj od „materializmu“ spoločnosti a odmietajú ideológiu (pravda, marxistickú, socialistickú) ako „propagandu“.

Ak nemarxistickí teoretici uznávajú aj určité kultúrne a morálne hodnoty, tak v spoločenskom vývoji ich nachádzajú takmer vo výlučne abstraktnej sfére, v demokratizácii a humanizácii systému, v ktorom sa zachováávajú — ako v „novom systéme“ — všetky „hodnoty“ minulosti, t. j. najmä súkromnovlastnícky základ spoločenského vývoja. V teóriách o „novom“ politicko-sociálnom systéme sa pripúšťajú aj odchýlky, ústupky zo strany kapitalizmu, a to v tom zmysle, že nastáva modus vivendi, alebo ako politickí reformisti hovoria — „partnerstvo“ medzi kapitálom a prácou.<sup>9</sup> V teóriách o „konvergencii“ kapitalizmu a socializmu vedec-

<sup>9</sup> O tomto obšírne píšem v článku *Medzi Západom a Východom*, Nové slovo, 1980, č. 2.

ko-technický pokrok má svoju „autonómnu“ funkciu: robotník „zaniká“ a miesto neho výrobo-technické funkcie preberá technik a inžinier.<sup>10</sup> Robotníka zo svojich úvah „odpísali“ a voľný čas, ktorý sa získa pokrokom vedy a techniky, týka sa najmä tvorivej práce — v kapitalizme — „technickej elity“, ktorá vo svojej praxi projektuje, plánuje, riadi a kontroluje spoločenský vývoj. Podľa týchto názorov vedecko-technická revolúcia má slúžiť „novému systému“ a jeho konzumným cieľom. V ekonomických teóriách sa z hľadiska konzumu bohatých vrstiev spoločnosti neuvažuje o situácii robotníka a o skutočnom „oslobodení práce“ v prospech tých, ktorí vytvárajú ekonomické a spoločenské hodnoty.

Veľkým nedostatkom teórií a koncepcií o „jednorozmernom raste“ len z hľadiska konzumu a buržoázie je, že teoretici obhajoby kapitalizmu vidia javy a systémy statické, nehybné, „večné“, formované „raz navždy“. V týchto koncepciách, vychádzajúc z „večnosti“ kapitalistického systému (a to z „večnosti“ preto, lebo sa zakladá na „nezmeniteľnej podstate ľudskej prirodzenosti), sa opakujú stereotypné a históriou dávno prekonané už spomínané tézy o „nezmeniteľnej“ ľudskej prirodzenosti ako základu systému, založeného na súkromnom vlastníctve, na jeho „posvätnosti“.

Teoretici „večného“ kapitalizmu, opätovne zdôrazňujeme, v teóriách o „konvergencii“ a o historickom „vyrovnávaní sa sociálnych systémov“ (ide v podstate o politický systém reformovaného kapitalizmu) opakujú až do zunovania dejinami dávno prekonané „pravdy“ a polopravdy. V oblasti ekonomiky (súkromné vlastníctvo ako „večný“ model, stimul práce a pokroku) a v náboženstve (ako základu morálky) operujú frázami a pojmami nehybnými na večné veky. Sú to „magické slová“, ktoré majú okrem iného aj funkciu uspávania aj tak uspaného vedomia meštiaka a malomeštiaka v kapitalistickej spoločnosti. Stručne môžeme povedať, že všetkým nemarxistickým teóriám — aj v ich otvorenej aj falzifikovanej podobe — chýba *historický a dynamický* (o triednom ani nehovoriac) pohľad na veci, javy, udalosti i na samotné pojmy: nie sú schopné sledovať fenomén (ako proces) „vcelku“, vystopovať jeho genézu a zisťovať, aký bol, ako vznikol, ako sa menil a vyvíjal, cez aké etapy prešiel a čo z neho vzniklo. (5, s. 19)

Nemarxistickí teoretici, zdá sa, nechápu, že spoločenský, skupinový aj osobný život sa stále mení, niečo v ňom zaniká, mení svoje ustálené formy — šablóny a stereotypy — a vzniká niečo nové, progresívne a prognostické aj z hľadiska „osudu“ našej planéty. Dávame si otázku, čo chýba pri takomto strnulom (metafyzickom) pohľade na dianie v celej biosfére, na „veci“ bez dejín, a najmä na vývoj kapitalizmu a socializmu (na pôde týchto dvoch systémov sa rozhoduje o budúcnosti ľudstva) a pri obhajobe systémov, ideí a hodnôt, ktoré už dávno zapadli „pra-

<sup>10</sup> Na tomto základe buduje „projekt novej triedy“ už uvádzaný americký sociológ Alvin Gouldner.

chom“ histórie? Nevieme si dosť dobre vysvetliť túto *nelogiku* vecí, udalostí a globálne aj dejín pri takej osudovej otázke dneška, ako je otázka mieru a vojny, otázka progresu alebo regresu, alebo vôbec otázka „prežitia“ alebo skazy ľudstva? Nejde nám pri tom o „lacné“ konštatovanie, že u buržoázných teoretikov ide o „triednu zaslepenosť“ a o vedomé (u vedcov, umelcov, intelektuálov aj o nevedomé) služby buržoázii. Myslíme tu hlavne na tých, ktorí zo svojho osobného presvedčenia uvažujú o problémoch na vedeckej, teoretickej rovine.

Vraciame sa zámerne a premyslene k týmto teoretickým otázkam „modelovania“ budúcnosti ľudstva, k otázkam, ktoré visia dnes nad človečenstvom ako Damoklov meč. Nejde len o nedostatok materialistického pohľadu na dejiny, ale vypukle sa tu javí aj *neznalosť dialektiky* pri posudzovaní správnych proporcií vecí, udalostí a procesov. Buržoázni myslitelia sa v záplave relatívnych právd, v labyrintoch úzkych faktov a údajov strácajú a upadajú do letargie a do teoretického pesimizmu. Je to preto, lebo hľadajú „absolútne“ pravdy, „modely“ statické, také, ktoré nepodliehajú ani času, ani priestoru, ktoré prekračujú spoločensko-ekonomické formácie a ktoré majú „večnú“ platnosť.

Všetko dohromady, na línii spoločenskej, gnozeologickej, poznávacej, ideologickej a morálnej možno označiť ako *metafyzickú idealizáciu kapitalistického sociálneho systému*. Nikto z marxistov nepopiera, že aj kapitalizmus, aj celý viactisícročný vývoj ľudstva zanechal aj pre dnešok mnoho hodnôt, nesporných vedeckých poznatkov, vynikajúcich umeleckých diel. Na to už viackrát upozorňovali Marx, Engels a Lenin. Klasici marxizmu-leninizmu neraz povedali, že *socializmus (komunizmus) je dedičom všetkého, čo pozitívneho priniesla ľudská civilizácia*. Uvedme len antiku, jej hodnoty myšlienkové, vedecké, filozofické, umelecké, literárne a výtvarné diela. Nie je to len filozofia (Aristoteles, Platón, Demokritos a i.), nie sú to len antické tragédie, vrcholné diela gréckej mytológie, historické diela Grékov a Rimanov atď. A nemožno bezo zvyšku odhodiť ani vedecké a umelecké diela stredoveku a najmä novoveku až do 19. a 20. storočia.

Neprechádza všetko toto pozitívne dedičstvo — a mnohé nespomenuté filozoficko-sociologické diela racionalistov a empirikov a potom činnosť utopistov a „idealistických revolucionárov“ — do dneška, do širokého rámca spoločenského a myšlienkového pokroku? Nie sú to diela a idey, ktoré nás po toľkých storočiach vzrušujú a inšpirujú? Nie je to všetko dôkaz hľadania „zmyslu“ vecí, udalostí a javov a to v tom zmysle, ako sa každému ľudskému pokoleniu naskladalo ako *realita aj ako ideál*?

No vieme veľmi dobre, že minulosť a najmä nedávna *feudálno-kapitalistická epocha* nám zanechala aj *nedobré dedičstvo, mŕtve tradície, legendy a mýty, ale najmä zastaralé sociálne systémy a hodnoty*. Preto musíme z hľadiska dneška posudzovať a hodnotiť veci a javy *dobré a zlé* a preberať len to, čo vchádza do historického fondu materiálnych a du-

chovných hodnôt. Vieme veľmi dobre, že každá doba mala ohraničený pohľad na veci a udalosti a že mnohé idey a hodnoty, ktoré sa súčasníkom zdali byť absolútne a nezmeniteľné, dnes strácajú na svojom lesku a boli historicky a spoločensky (aj stupňom kapacity mozgu a poznania) podmienené. No napriek tomu *dejiny preverujú hodnoty a do kategórie kultúrnych hodnôt, do fondu spoločenského a myšlienkového pokroku môžeme zaradiť sociálne hodnoty a idey, epochálne objavy z fyziky, astronómie, chémie a biológie, geniálne myšlienky a umelecké diela, ďalej spravodlivosť, česť, statočnosť, odvahu, hrdinstvo a iné etické hodnoty*. Niektoré z nich boli poplatné dobe, ale mnohé z nich „prekročili“ svoju dobu a prelievajú sa do mohutného prúdu ľudskej civilizácie, do „materiálnej racionality“ a pokroku.

Ešte na jednu vec chcem ukázať v súvislosti s „modelovaním“ spoločenského a myšlienkového pokroku. Viackrát sme sa už dotkli pojmov statiky, stability, dynamiky, vývoja, genézy, histórie.

Je nesporné, že v otázke spoločenského pokroku pojmy statika (stabilizácia) a dynamika (vývoj) majú svoje závažné miesto. Ale nesprávne by bolo ich absolutizovanie. (Aj keď logicky a historicky platí, že veci „nestoja“ a že večná je len „zmena“.) Pri našich úvahách nám nejde o abstraktné problémy, o „nemenné“ kategórie filozoficko-logickej abstrakcie — na rovine „čistej racionalizácie“. V súvislosti s modelovaním a problémom spoločenského a myšlienkového pokroku chcem ukázať ešte na *pojem spoločenskej reality* a na jej projektovanie.

Rozoberme oba pojmy — statiku a dynamiku — nie všeobecne, nehistoricky, nad reálnymi systémami a štruktúrami, ale len z aspektu kapitalizmu a socializmu. Čo vlastne znamená stabilita (statika) v kapitalistickej spoločnosti? Neznamená nič iného ako upevňovanie vlády kapitálu, buržoázie, t. j. minulosti ľudstva (Marx). V tomto sociálnom systéme (vidíme, že aj kapitalistické štáty robia zúfalé pokusy o „prežitie“ dneška), t. j. v kapitalizme, napriek jeho reformám a pokusom o „vyrovnávanie“ triednych a politických konfliktov, ide vždy o *upevňovanie vlády kapitálu, buržoázie*. Všeobecná kríza kapitalizmu, hlbšia ako bola v r. 1929—1933, svedčí o bezvýchodiskovosti situácie (viac ako 18 miliónov nezamestnaných, inflácia, ekonomický regres, surovínová kríza, rastúca zločinnosť, anarchia a terorizmus, zúfalé, slabo organizované vzbury študentov „novej“, prevažne anarchistickej „ľavice“). V kapitalizme je statika (stabilita) negatívny fenomén, ktorý svojou podstatou zastiera existujúce triedne, sociálne a politické konflikty a *problematiku spoločnosti odsúva do mystickej a iracionálnej roviny. Je jasné, že táto „stabilita“ je na pokraji totálnej deštrukcie samého systému, kapitalistickej spoločnosti*. Dynamické je to, čo je v „pohybe“ a čo vyjadruje dnes ešte v kapitalistickom systéme viacmenej skryté sily a tendencie, ktoré objektívny vývoj ženú k určitej fáze východiska (nie vždy k sociálnej revolúcii, neraz aj ku kontrarevolúcii).

Položme si teraz inú otázku: ako je to so stabilitou a dynamikou

v socializme? Na prvý pohľad je zrejmé, že oba tieto pojmy sú v dialektickej väzbe. *Či stabilita socialistického sociálneho systému (vezmime len sféru sociálnych zákonov, noriem, istôt) nie je súčasne základom urýchlenej dynamiky socializmu?* (6, s. 33—34)

V socialistickom sociálnom systéme by sme mohli stabilitu — na určitých, vymedzených úsekoch — označiť ako *relatívne negatívny jav*. „Absolútne“ chápanie stability by znamenalo, že sa uspokojujeme s daným — aj negatívnym — stavom (napríklad s dosiahnutým stupňom výroby, životnej úrovne, stavom vedomia, svetonázoru, morálky). Naopak, *stabilizácia na vysokej úrovni vyžaduje si zrýchlené tempo dynamiky a proporciálny rozvoj všetkých výrobných a nevýrobných odvetví a oblastí*.

V čom spočíva dialektika dynamiky a stability v socializme?

To, čo je stabilné, to je náš politicko-sociálny systém, ktorý má nielen objektívne zabezpečenie, ale opiera sa aj o svetovú socialistickú sústavu ako revolučný faktor dneška a zajtraška. *Stabilná* je v ňom politická moc, vláda robotníckej triedy, jej vedenie komunistickou stranou, práva pracujúcich garantované ústavou. V socializme sú *dynamické* všetky spoločenské zložky: základňa, ekonomika, sociálna štruktúra, kultúra, veda, ideológia, vedomie. V tejto súvislosti sme už ukázali na dialektický vzťah medzi bytím a vedomím, aj medzi spoločenským a individuálnym vedomím a uviedli sme najmä to, ako v súlade so zdokonaľovaným bytím *rastie aj spätná funkcia vedomia*. Táto väzba je veľmi dôležitá z hľadiska toho, ako sa spoločenský a myšlienkový pokrok dialekticky viaže na seba a ako sa dynamika systému — pri stabilite základných faktorov — urýchľuje a ako sa realizuje humanistický obsah socializmu a komunizmu.

### Úloha kritiky a sebakritiky v spoločnosti a myslení

Naše úvahy o problémoch spoločenského a myšlienkového pokroku chceme zakončiť analýzou faktorov, ktoré vo veľkej miere napomáhajú, tento vývoj.

Zo základov historického materializmu vieme, že pod pojmom objektívne zákony nemyslíme len na materiálno-technickú a ekonomickú základňu. Netreba osobitne pripomínať, že — pri všetkej zložitej činnosti podľa charakteru systému aj v tom čase nevyhnutnej mystifikácie reality — sa ľudia predovšetkým starali o svoj materiálny život, o potravu, odev, obydlie, nástroje, t. j. o hmotné veci a hodnoty. Robili to aj vtedy, keď si v praxi zabezpečovali veci potrebné pre život, existenciu a keď súčasne v teórii [myslení] mystifikovali realitu (náboženstvo a rôzne formy idealizmu).

Z uvedeného nevyplýva, že v duchovnej (myšlienkovvej) činnosti ľudí *celý priestor a čas* vyplňala len starostlivosť o hmotné veci. Aby človek lepšie a racionálnejšie uspokojoval svoje potreby a záujmy, ok-

rem rúk musel rozvíjať aj svoj um, myslenie, uvažovanie, fantáziu, predvídanie. Životom bol postupne prinútený tieto svoje myšlienky „systematizovať“ a takto cez dlhé stáročia vznikali rozličné teórie, ideológie, ale aj mýty, legendy, povesti a bájky.

Na spoločenskom a myšlienkovom pokroku sa zúčastňovala okrem vedy a filozofie aj široká oblasť ostatnej duchovnej aktivity človeka (umenie). Dá sa povedať, že tento proces neprebíhal izolovane — osobitne vo vede a osobitne v umení.<sup>11</sup> Vznikali rôzne filozofické a sociologické teórie, ktoré spoločenskú a myšlienkovú problematiku izolovali od materiálnej reality. (To sú rozličné, v podstate idealistické a s nimi spriaznené podobné smery, ako sú neopozitivismus, existencializmus, štrukturalizmus, racionalizmus, personalizmus, pragmatizmus a iné.) Nepreceňujeme spoločenskú funkciu uvedených teórií, aj keď platí, že *len za určitých podmienok slúžili pokroku, ale za inej situácie brzdili, alebo spomaľovali spoločenský pokrok*. Naopak, boli to materialistické „formy myslenia“, ktoré v náväznosti na rozvoj prírodných vied razili cestu pokroku. Treba zdôrazniť, že teórie do spoločenskej praxe prenikali natoľko, nakoľko boli spojené s progresívnymi sociálnymi a politickými hnutiami.

V tejto súvislosti treba uviesť, že *zreteľný trend myšlienkového pokroku sa prejavoval v dejinách vedy, najmä v dejinách prírodných vied*. Nejde len o to, že tak ako pokračoval spoločenský vývoj, sa vedecké myslenie diferencovalo a vznikali (a vznikajú dodnes) nové vedné odbory. Ale aj vo vnútri jednotlivých vied sa postupne prekonávali myšlienky a hypotézy nepreverené praxou a *nové poznatky sa dostávali vždy na vyššiu a vyššiu úroveň* (vo fyzike, astronómii, chémii, geológii, biológii, antropológii, ale aj v matematike). To sa vzťahuje aj na spoločenské vedy: históriu, archeológiu, ekonómiu, sociológiu, filozofiu, psychológiu, pedagogiu a i. Na tomto mieste neuvažujeme o tom, ako sa vedy vnútorne diferencovali a za daných podmienok aj integrovali. (7) No treba tu uviesť závažný fakt z hľadiska pokroku spoločnosti, techniky, vedy, myslenia: vo vedecko-technickej revolúcii sa sústavne a najmä v náväznosti na progresívny sociálny systém uplatňoval *globálny trend spoločenského a myšlienkového pokroku* (v historickej dimenzii existencie ľudstva).

V súvislosti „s historickou dimenziou existencie ľudstva“, s problémami spoločenského a myšlienkového pokroku sa žiada ešte pripomenúť aj otázku morálneho pokroku.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Máme príklady, aby sme zostali len doma, keď napríklad v literárnych textoch boli vyjadrované hlboké myšlienky, ako už bolo stručne uvedené, ktoré často ani v našich reprezentatívnych vedeckých dielach nenachádzame, alebo len skromne. Uviesť by som mohol celé strany zo spisov A. Matušku (*Pre a proti*), V. Mináča (*Súvislosti*), L. Novomeského [jeho básne a úvahy o kultúre a literatúre], D. Okáliho (úvahy o umení a literatúre).

<sup>12</sup> „Morálny pokrok vyvodil toto protirečenie (t. j. dobra a zla, pozn. A. S.) z boja pokrokových spoločensko-triednych síl s reakčnými silami. V tomto boji v prie-

Vývoj-pokrok ani v spoločnosti, ani vo vede, v myslení, ako sme už uvideli, neprebíhal a neprebíha unilineárne, jednosmerne, bez rozporov, „ideálne“. Majúc na mysli *konkrétnu historickú situáciu*, treba zdôrazniť, že niektoré spoločenské hnutia, ktoré sa manifestovali v idealistickom rúchu (Wickleff, Hus, utopickí socialisti), napomáhali najmä svojim „morálnym nábojom“ spoločenský pokrok. Ale vcelku, *globálne v historicko-spoločenskej dimenzii* treba dodať, že filozofické smery, ktoré nespočívali na „materiálnej“ (aj empirickej) základni, zväčša realitu mystifikovali a „zmrazovali“ vývoj (najmä náboženstvo a náboženská filozofia). V súvislosti s morálnym pokrokom možno ešte pripomenúť, že vzťah medzi spoločenským a morálnym pokrokom je veľmi zložitý a protirečivý a nie „každá“ vyššia spoločensko-historická epocha znamenala aj mravný pokrok.

Už bolo povedané, že pokrok (v ekonómii, sociálnej štruktúre, vo vzťahoch medzi ľuďmi, vo vede, v myslení, morálke) sa nedial autonómne, jednosmerne, bez rozporov a konfliktov. Idea a smer narážali na seba, neraz sa dostali na vrch vlny spätné, retardačné, často znamenajúce najmä myšlienkový zástoj (stredovek, inkvizícia, ťažké prebojovanie právd, správnych poznatkov v prírodných vedách).

To, že v návaznosti na „materiálnu bázu“, najmä na ekonómiu nadobúdali v dejinách prevahu prírodné vedy, „racionalita“ (proti „iracionalite“ rôznych druhov), možno pripísať aj *objektívne* pôsobiacemu faktoru „stretávania“ sa názorov, hodnoteniu a prehodnocovaniu vecí a hodnôt. Silným faktorom, ktorý spoločnosť a vedomie hnal dopredu, bolo *kritické myslenie*, ktorého vzostup sa markantnejšie prejavoval v rozvoji prírodných vied. Zastarané idey, názory, hypotézy, hodnoty neobstáli pod tlakom prírodných vied, filozofie, myslenia. Ukázalo sa, že pri „stretávaní“ sa ideí a pri analýze súčasnej situácie bola kritika východiskom (nie mechanickým) pre budúcnosť. Ako nástroj pokroku v boji a „stretávaní“ sa systémov, pri hodnotení a prehodnotení vecí a javov sa čoraz viac uplatňovala *kritická metóda*. Pri riešení dobových problémov, životnosti systémov, pri tvorbe a hľadaní optimálneho východiska z krízovej situácie sa uplatňovala *kritika a neskôr aj sebakritika ako prostriedok, metóda, ktorá z roviny subjektu prechádza do polohy objektívnej reality*.

Položme si teraz otázku so zreteľom na „pohyb“ spoločnosti a myslenia, v čom spočíva *podstata kritiky ako spoločenského javu, ako zložky, nástroja, metódy, ktorý ženie vývoj dopredu?* Podstata kritickej metódy spočíva v tom, že *dynamizuje* celý spoločensko-myšlienkový proces, v ktorom sa v danej situácii preverujú progresívne „stabilizačné“ poznatky a hodnoty. V takomto prípade vystupuje kritika ako „objek-

---

behu vývoja spoločnosti od jedného stupňa k druhému dochádzalo k humanizácii vzájomných vzťahov dobra a zla, vznikali v ňom nové, vyššie formy riešenia morálnych rozporov, a tak sa aj vlastné problémy morálneho života stávali ľudskejšími.“ [A. I. Titarenko: *Idey a antiidey*. (Pokus o sociálno-etickú analýzu). Bratislava 1978, s. 157].

tívny“ jav, bez ohľadu na to, či v ňom vidíme len zložku vývoja alebo metódu (v širšom zmysle). Aj vtedy, keď kritiku a sebakritiku považujeme len za metódu, stáva sa v určitých spoločensko-myšlienkových súvislostiach pozitívnym prvkom vývoja.

Zdôrazniť treba ešte to, že *nejde o akúkoľvek kritiku*. Ide o kritiku (aj sebakritiku), ktorá má svoju historicko-spoločenskú funkciu a ktorá pomáha „hnať“ vývojové etapy, ktoré „zamrzli“, dopredu. *V tomto plní kritika dvojakú funkciu: na jednej strane odstraňuje dejinné „zátarasy“, „zamrznuté“ systémy, názory a hodnoty a na druhej strane otvára horizonty, perspektívy a uvoľňuje progresívne sily a tendencie*. V dialektickej väzbe plní konštruktívnu a deštruktívnu funkciu.

V uvedenom zmysle sa kritika javí ako *objektívny fenomén*, jej spoločenská a duchovná funkcia je dialektická: staré rušiaca a nové tvoriaca. (Zložitejší je v tejto súvislosti vzťah medzi kritikou a sebakritikou.) Len za daných podmienok možno povedať, že kritika je objektívna a sebakritika subjektívna. Môže to byť aj opačne. Kritika a sebakritika môže sa diať aj z pozícií negatívnych, deštruktívnych: môže vyjadrovať aj úzko sebecký záujem, môže byť „nekritická“, môže spočívať na vykonštruovaných „faktoch“, môže byť aj nekonkrétna a v danej situácii neadresná. Slovom, kritika a sebakritika môže byť aj z hľadiska pokrokového sociálneho systému (socializmu) za určitých podmienok nefunkčná, neobjektívna, nevecná a deštruktívna.

Aj v tomto prípade treba postupovať *konkrétne*: dôležitá je *pozícia*, z ktorej sa kritika a sebakritika deje. Rozhodujúce je to — pre spoločenský a myšlienkový pokrok — či sa *kritika a sebakritika robí z pozície robotníckej triedy a z hľadiska socializmu ako sociálno-politického systému budúcnosti*. Kritika sa môže aj u nás robiť z pozície meštiaka a malomeštiaka a môže byť „otvorená“ voči ideám a zmenám, ktoré stoja proti spoločenskému pokroku.

Už z toho, čo bolo povedané, vyplýva, že kritika a sebakritika je veľmi zložitý, účinný a v určitej situácii aj protirečivý fenomén. Kritický a sebakritický postoj nesúvisí vždy a priamo s potrebami a záujmami robotníckej triedy, nejakej sociálnej skupiny alebo jednotlivca. Môže zapadať do zložitých osobných, egoistických, rodinných, etnických, svetónázorových súvislostí, do „ukrytých“ vrstiev socialistického vedomia a socialistického spôsobu života. V takýchto a podobných prípadoch môže byť kritika „nekritická“ a to najmä vtedy, keď kritizujúci v socializme si nevšíma javy v celej ich rozpornosti, keď ich neberie na vedomie a keď sa nepokúša o ich objektívnu analýzu.

Opätovne zdôrazňujeme a naše úvahy zhŕňame v tom zmysle, že *v spoločenskom a myšlienkovom vývoji môže kritika a sebakritika mať úlohu veľmi zložitú, rozpornú a problematickú*. Takouto kritikou z pozícií výlučne negativistických bola „kritika“ socializmu a jeho hodnôt najmä v rokoch 1968 a 1969. O týchto problémoch sa dokumentovane a presvedčivo hovorí v *Poučení z krízového vývoja v strane a spoločnosti*

po XIII. zjazde KSČ. Súdruh G. Husák v *Správe o činnosti strany a vývoji spoločnosti na XV. zjazde KSČ* z 12. apríla 1976 podrobne rozoberal úlohy, ktoré v oblasti spoločenského vývoja a na ideologickom fronte stoja pred nami v ďalších rokoch. Vybudovať socializmus a komunizmus predpokladá „rozvoj materiálno-výrobnej základne; zdokonaľovanie socialistických vzťahov, ako aj rast socialistickej uvedomelosti, kultúry a vzdelanosti ľudu... Socialistické uvedomenie pracujúcich, vysoká úroveň ich duševného, ideovo-politického, mravného a kultúrneho života, to je jedna z hlavných podmienok uvedomelej aktivity človeka socialistickej spoločnosti.“ [8, s. 50]

Domnievame sa, že v týchto slovách a myšlienkach je jasne načrtnutá cesta, ktorou sa vývoj našej spoločnosti a zodpovedajúca úroveň vedomia a myslenia má uberať v ďalších rokoch. V celej svojej úvahe som sa snažil uviesť faktory a trendy procesov, ktoré tvoria základ i nadsťavbu nosných pilierov spoločenského a myšlienkového pokroku našej spoločnosti. V takejto analýze a syntéze je súčasne vyslovená aj reálna prognóza, spočívajúca na objektívnych zákonoch socializmu. O týchto problémoch obšírne uvažujem vo svojich prácach. [9, s. 211—230; 10, s. 51—76; 11, s. 163—179]

#### LITERATÚRA

1. RYCHTAŘÍK, K.: Sociologie na cestách poznání. Praha 1978.
2. SCHWEMMER, O.: Theorie der rationalen Erklärung. München 1976.
3. Porovnaj SIRÁCKY, A.: Doba a myslenie. Bratislava 1979.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 3. Bratislava 1977.
5. MARKOV, D.: Genezis socialističeskogo realizma. Moskva 1975.
6. Porovnaj: Budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti. Bratislava 1978.
7. Porovnaj SIRÁCKY, A.: Sociológia a integrácia vied. Bratislava 1968.
8. XV. zjazd KSČ, materiály. Pravda, Bratislava 1976.
9. SIRÁCKY, A.: Problémy a perspektívy socializmu. Bratislava 1972.
10. SIRÁCKY, A.: Základy vedeckej prognostiky. In: Filozofia a súčasný vedeckotechnický rozvoj. Bratislava 1976.
11. SIRÁCKY, A.: Sociálny svet človeka. Bratislava 1974.

#### ZUR FRAGE DES GESELLSCHAFTLICHEN UND GEDANKLICHEN FORTSCHRITTS

Andrej Sirácky

In diesem umfangreichen Aufsatz befasst sich der Vf. mit Fragen des gesellschaftlichen und gedanklichen Fortschritts. Nach Einleitung und kurzer Retrospektive beschäftigt er sich detailliert mit dem Problem der Kriterien des gesellschaftlichen und gedanklichen Fortschritts. Dabei weist er den unklaren Begriff der „Änderung“, der Entwicklung überhaupt von sich und zählt die Kriterien des gesellschaftlichen und gedanklichen Fortschritts taxativ auf.

1. Vor allem ist es die erreichte Entwicklungsstufe der Produktionskräfte — komplex verstanden im Zusammenhang mit dem Fortschritt der Technik und Wissenschaft und in Einklang mit der Entfaltung des ganzen Überbaus.

2. In Einklang mit der Entwicklungsstufe der Produktionskräfte werden auch die Produktions- und Gesellschaftsverhältnisse komplex entwickelt; dies ist die erreichte Ebene „materieller Rationalisierung“, das wachsende Mass exakten Denkens und eine hohe Stufe des Humanismus und der Moral.

3. Die politische Macht befindet sich in den Händen der fortschrittlichen sozialen Klasse, die den sozialen und moralischen Fortschritt sowie die Festigung des sozialen Systems durch Gesetze, Normen und Rechtsordnung gewährleistet.

4. Der gesellschaftliche Fortschritt muss den wachsenden Lebensstandard aller sozialen Schichten und die Sicherstellung der Gesellschaftsentwicklung in Einklang mit der Totalität des wissenschaftlich-technischen Fortschritts bedeuten.

5. Der gesellschaftliche und gedankliche Fortschritt integriert sich in der allseitig entwickelten Persönlichkeit des Menschen — in der sozialistischen Gesellschaft in der Bildung eines Menschen mit neuen Qualitäten, des sozialistischen Bewusstseins und eines festen Charakters.

Im historisch-gesellschaftlichen Prozess verflucht sich dialektisch immer die gesellschaftliche und gedankliche „Realität“. Im objektiven Prozess — im Wechsel der Formationen und Systeme — kommt die aktive, bewusste, programmatische Tätigkeit der Klassen und Massen immer mehr zu Geltung.

Der Vf. beschäftigt sich ausführlich mit Fragen der gesellschaftlichen und gedanklichen Situation im Sozialismus. Nach eingehender Analyse des gedanklichen Fortschritts, im Zusammenhang mit dem „allgemeinen“ Fortschrittsmodell, wird im Aufsatz die Aufgabe der Kritik und Selbstkritik als wichtiger Faktoren des gesellschaftlichen und gedanklichen Fortschritts, erörtert.

## К ВОПРОСУ ОБ ОБЩЕСТВЕННОМ И ИДЕЙНОМ ПРОГРЕССЕ

Андрей Сирацки

В настоящей обширной статье автор рассматривает вопросы общественного и идейного прогресса. После вводной части и краткой ретроспекции он подробно рассматривает проблемы критериев общественного и идейного прогресса. При этом автор отвергает неопределенные понятия „изменение“, „развитие вообще“ и подробно перечисляет критерии общественного (и идейного) прогресса.

1. Это прежде всего достигнутая ступень развития производительных сил, понимаемая комплексно, в связи с прогрессом техники и науки и в соответствии с развитием всей надстройки.

2. В соответствии со ступенью развития производительных сил комплексно развиваются также производственные и общественные отношения; это достигнутый уровень „материальной рационализации“, растущая мера точного мышления и высокая ступень гуманизма и морали.

3. Политическая власть находится в руках прогрессивного общественного класса, который обеспечивает социальный и нравственный прогресс, а также укрепление социальной системы в законах, нормах и правовой системе.

4. Общественный прогресс должен означать повышающийся жизненный уровень всех социальных слоев и обеспечение развития общества в соответствии с тотальностью научно-технического прогресса.

5. Общественный и идейный прогресс интегрируется во всесторонне развитой личности

человека, в социалистическом обществе — в формировании человека, обладающего новыми качествами, социалистическим сознанием и устойчивым характером.

В общественно-историческом процессе происходит постоянное диалектическое переплетение общественной и идейной „реальности“. В объективном процессе — в смене формаций, систем — все более находит себе применение активная, сознательная, программная деятельность классов и масс.

Автор подробно рассматривает также вопросы общественной и идейной ситуации при социализме. После подробного анализа прогресса идей в связи с „общей“ моделью прогресса в статье рассматривается роль критики и самокритики, являющихся важными факторами общественного и идейного прогресса.